

УДК 929 «Бандера»

**Катерина ГРИЦИК, Людмила БАБЮК
(Переяслав-Хмельницький)**

ПРОБЛЕМИ РЕЦЕПЦІЇ ПОСТАТІ СТЕПАНА БАНДЕРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

У статті зроблено спробу проаналізувати соціокультурні й суспільно-політичні аспекти сприйняття й оцінки постаті Степана Бандери в сучасних українських реаліях.

Ключові слова: Степан Бандера, ОУН, УПА, національно-визвольна боротьба, націоналізм.

Сьогодні ми є свідками ситуації, коли Україна болісно й дуже повільно звільняється з-під впливу імперських, російсько-радянських ментальних матриць та стереотипів, посилено шукає перспективні вектори майбутнього геополітичного і цивілізаційного розвитку. Потужна присутність російсько-радянських ідеологічних штампів на провідних ролях в українському інформаційному просторі суттєво ускладнює інтеграцію останнього до транснаціонального мультикультуралізованого й глобалізованого світу. Інтенсивна політизація й міфологізація «українського виміру» Другої світової війни в українській історії вже стала предметом цікавих наукових розробок і жвавих політичних дискусій. Зміни в історичній свідомості й пам'яті вторинні щодо змін ключових тенденцій сучасного соціуму – образи минулого формуються, здебільшого, під впливом багатьох політичних, економічних і культурних чинників сьогодення. Двоїстість і двозначна парадоксальність офіційної політики пам'яті в незалежній Україні спричинена гібридною природою державно-політичного режиму країни, що постав як органічне продо-

вження «засадничо неправової криптосовєтської держави», – як наслідок ситуативного компромісу між вчорашніми ворогами, комуністами-номенклатурниками й націонал-демократами. Українське суспільство – посттоталітарне, постгеноцидне й постколоніальне – в подібній перспективі приречене ще довго бути гібридно-амбівалентним на всіх рівнях: економічному, інституційно-правовому, символічно-дискурсивному, соціокультурному тощо.

Тема війни, яку в СРСР кваліфікували як «Велику Вітчизняну», була ключовою для формування спільної радянської ідентичності, моделі нового різновиду патріотизму й ідеологеми про моральну і політичну єдність «радянського народу», керованого КПРС. Пам'ять про війну перетворено на потужний квазірелігійний культ в період застою 1970-1980-х років, що мав виконувати дві головні функції: легітимізувати централізовано-бюрократичний і репресивний державно-політичний режим та упокорено-пасивну соціальну структуру; перманентно доводити переваги комуністичного ладу (що «переміг фашистську чуму як загрозу людству») над «загниваючим капіталізмом». Війна асоціювалася, насамперед, з Перемогою, оскільки навіть згадувати про трагічне фіаско її початкового етапу категорично заборонялося. Перемога мислилася фундаментальним гіперсимволом, покликаним інтегрувати «нову історичну спільність»; цілковито в дуалістично-міфологічному сенсі трактувалася як тріумф Абсолютного Добра над Абсолютним Злом – тріумф, що мав безсумнівно гарантувати остаточну перемогу Добра над залишками Зла (світовим капіталізмом).

Сьогодні в українському соціокультурному просторі розробляється кілька концептуальних підходів до українського виміру війни. Магістральними є дискурси-антагоністи, які, досить умовно, можна пов'язати з Д. Табачником та В. В'ятровичем (їх ґрунтовне осмислення подав О. Зайцев, аналізуючи «війну мітів про війну» в сучасній Україні¹. Обидва вищевказані підходи об'єднує тоталітарно-одновимірний характер – типова ситуація, коли ідеологічний вимір виявляється засадничим, і в результаті націоналістичний (антиколоніальний) дискурс генерує, структурує й репродукує образи минулого як дзеркальні антитези до образів дискурсу російсько-радянського (колоніального).

---

¹ Зайцев О. Війна мітів про війну в сучасній Україні / Олександр Зайцев // Критика. – 2010. – № 3-4. – С. 11-15.

Осмысленню і висвітленню «українського виміру» Другої світової війни стоїть на перешкоді ряд чинників, здебільшого цілковито суб'єктивного характеру. Ми регулярно стаємо свідками того, як найрізноманітніші політичні сили намагаються виводити від суб'єктивно потрактованих сюжетів війни власну лінію легітимації, що може призвести до посилення позицій «іраціонального фундаменталізму» в українській політиці. Пам'ять про війну, піддана міфо-символічній обробці, й сьогодні експлуатується задля обґрунтування підстав державного патріотичного ентузіазму чи то в «радянській», чи в «національно свідомій» інтерпретаціях. Ритуалізований, «дистильовано» очищений від «незручних моментів» міф війни покликаний актуалізувати й пропагувати перманенту готовність громадян мобілізуватися за першим покликом влади на захист сакралізованих вартостей, сприймаючи цей поклик як власну внутрішню потребу.

У незалежній Україні розпочалися наукові дослідження раніше приховуваних історичних подій. Утім і досі висновки дослідників залишаються переважно в малотиражних наукових збірниках та в умах відносно небагатьох високочолох учених. І хоча національна система освіти впродовж двох десятиріч років навчає молодь історії на основі наукових досліджень, а в скарбниці національного кінематографа – сотні якісних документальних фільмів про ХХ століття, – на широку громадськість досі мають більший вплив російські ЗМІ. Адже, окрім наукових досліджень, у країні ще потрібна політика пам'яті. Недарма існує вислів: «Чия пам'ять – той і господар».

У нинішній суспільно-політичній ситуації, коли перспективи подальшого існування України як самостійної держави викликають сумнів й у впливових зарубіжних політиків, і в окремих вітчизняних політологів, надзвичайно актуальною виглядає проблематика українського національно-визвольного руху періоду «другої хвилі» його максимальної активізації у ХХ столітті (1939-1945 рр.). Збагнути особливості розгортання радикально зорієнтованого визвольного руху на західноукраїнських теренах у 1930-х роках неможливо без аналізу феномена Степана Бандери – ключової постаті цього руху, що ще за життя здобула статус легенди.

Задекларована проблематика частково вже була предметом наукових студій, зреалізованих А. Портновим, В. Куликом, Д. Марплзом, О. Зайцевим, І. Лосевим, В. В'ятровичем, З. Когутом, І. Химкою,

В. Кіпіані, Т. Снайдером, О. Мотилем, Я. Грицаком та іншими. Проте слід зазначити, що згадані автори не ставили собі за мету проведення комплексного наукового аналізу вищезначеної теми.

Зважений і неупереджений науковий підхід наразі дуже ускладнюється обставинами суб'єктивного (політично-кон'юнктурного) характеру. Мусимо визнати: в умовах надзвичайно гострої політичної боротьби в нашій державі протягом останніх п'яти років, коли ім'я Бандери безперестанно експлуатується з метою розширення електоральної бази політиками найрізноманітніших таборів і орієнтацій, – молодих вчених, котрі б могли й хотіли ретельно й об'єктивно досліджувати біографію очільника українського інтегрального націоналізму, зупиняє й відлякує сумна перспектива бути звинуваченими в «політизації проблеми», зангажованості, а то й «запроданстві»².

Степан Бандера народився 1909 року і змужнів у той час, коли справа національного самовизначення тріумфувала у значній частині Східної Європи, але не в Україні. На початок Першої світової війни землі нинішньої України були поділені між Російською імперією та Габсбурзькою монархією; коли кровопролиття завершилось, ці землі знову було поділено – цього разу між новопосталим Советським Союзом і незалежною Польщею. Так українці стали найбільшою національною меншиною в обох країнах.

На час, коли у 1929 році УВО була трансформована в Організацію українських націоналістів (ОУН), у ній домінувало молодше покоління. Молодих терористів, таких, як Степан Бандера, сформували не довоєнні імперії, а фашистська ідеологія та досвід національної дискримінації у Польщі³.

Як зазначає І. Лосев, російські ЗМІ до сьогодні активно експлуатують тему жорстоких «бандерівців» як своєрідного «антиідеалу» України, живого втілення «поганої України», як метафізичної загрози диявольського масштабу для всього російського й «російськомовного». Для авторів подібних публікацій (залишити їх поза увагою не можемо з огляду на значний вплив цих текстів на

---

² Потапенко Я. Рецепція постаті Степана Бандери в сучасній Україні / Ярослав Потапенко // Наукові записки з української історії : Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 26. – С. 264-271.

³ Снайдер Т. Фашистський герой у демократичному Києві / Т. Снайдер // Критика. – 2010. № 3-4. – С. 8.

пересічного українського читача російськомовної преси) С. Бандера постає символом затятої, параноїдальної «антиросійськості», символом, що функціонує в абсолютно відірваному від життєвих реалій віртуальному просторі мас-медій. Образ Бандери дуже часто використовується в періодиці РФ задля створення негативного, максимально непривабливого образу України, її окремих регіонів або політичних сил⁴.

Постать очільника ОУН(Б) для комуністів і регіоналів тривалий час є найефективнішим і найуживанішим інструментом протиставлення Сходу і Заходу країни, залякування російськомовних її громадян, дискредитації «нашистів», «свідомітів», «національно-озабочених» (ці антиукраїнські ярлики сьогодні вже стали синонімами до дещо застарілого та звульгаризованого «бандеровець»).

У публікаціях національно свідомих інтелектуалів Бандера як «символ і прапор» доволі інтенсивно і критично переосмислюється, завжди в контексті дій українських націоналістів у період радянсько-німецької війни (попри те, що, перебуваючи в Заксенхаузені, лідер ОУН(Б) просто фізично не мав впливу на ці дії).

Символом чого постає сьогодні Бандера у свідомості українців? Символом незламності українського духу й волі до перемоги. Символом усього національно-визвольного руху. Символом героїзму й жертвності українських патріотів, об'єднаних у лавах ОУН та УПА. Символом послідовної протидії російському великодержавному шовінізму та імперіалізму. Степан Бандера виступає не як лідер радикального крила ОУН, політичний терорист, організатор убивства директора Академічної гімназії Бабія, радянського консула у Львові О. Майлова, польського міністра Броніслава Перацького, а як пропагандистський символ. За словами А. Портнова, ім'я Бандери вже втратило зв'язок з конкретною особою і стало одним з окреслень української ідентичності, символом власної ідентичності для значного кола патріотів. Роль «ворога № 1», відведена лідеру ОУН в радянській пропаганді, прирекла його на неминучу канонізацію в націоналістичному середовищі⁵.

⁴ Феномен «бандерофобії». – Київ : Українська Видавнича спілка, 2007. – С. 8.

⁵ Когут З. Українці та Бандера: розбіжні погляди / З. Когут, І. Химка // Критика. – 2010. – № 3-4. – С. 10-12.

Для ліберальних інтелектуалів, яким переконання не дозволяють цілком підтримати Бандеру, головних альтернатив три: відкинути цей символ як неприйнятний з огляду на певні аспекти діяльності; спробувати змінити зміст цього символу відповідно до знання про діяльність; зберегти чинний символ, водночас указуючи на його невідповідність історичному знанню⁶.

Для прибічників незалежності Бандера є, насамперед, символом боротьби за волю України – історично останньої, що була досить масовою та певною мірою успішною. Перетворенню саме Бандери на головний символ боротьби сприяло не лише самоокреслення націоналістичних вояків як бандерівців, а й застосування цієї назви в дискурсі радянського режиму до ширшого кола поборників і просто симпатиків незалежності. Нарешті, як провідник ОУН він символізує героїзм і жертвовність багатьох тисяч її членів, що воліли радше загинути в боротьбі, ніж жити в неволі⁷.

У цьому контексті варто згадати статтю професора Єльського університету Т. Снайдера з промовистою назвою «Фашистський герой у демократичному Києві» (2010 р.). Кваліфікуючи очільника ОУН(Б) як «українського фашиста», який прагнув перетворити Україну на «однопартійну диктатуру без національних меншин» і був чільним організатором терористичних кампаній провокативного характеру, автор категорично заперечує доцільність і моральність уславлення демократичним президентом людини, чия політична програма «закликала до етнічних чисток проти поляків, а в деяких випадках до Голокосту»⁸.

Попри доволі поверхову орієнтацію в українській тематиці й окремі сумнівні твердження (на кшталт фрази, що члени УПА «вбили чи не стільки ж українців, як і поляків»), праця американського історика влучно окреслює головні «гострі кути» дискусії про роль і місце С. Бандери в українській історії, серед яких засадничий тоталітаризм, виразний антисемітизм та антипольськість, «культ насильства», теоретичне виправдання та практика терору, логічним наслідком яких стала співучасть «бандерівців» у злочинах Голокосту та масштабному винищенні цивільної

⁶ Кулик В. Неунікний Бандера / В. Кулик // Критика. – 2010. – № 3-4. – С. 13.

⁷ Там само.

⁸ Снайдер Т. Фашистський герой... – С. 9.

польської людності на Волині (що має всі ознаки «злочину проти людяності»). Доречно в цьому контексті пригадати, що одним з найпоширеніших гасел ОУН було таке: «Ляхи – за Сян, німці – до Берліна, жиди – на шибениці»⁹.

Аналізуючи постать Бандери, авторитетний канадський професор-україніст І. Химка доходить висновків, аналогічних тезам Т. Снайдера, водночас не уникаючи спокуси контекстуалізувати об'єкт дослідження. В результаті маємо типову для «бандерознавства» ситуацію: про людину – дуже мало, оповідь одразу переорієнтовується на злочини ОУН і УПА або на героїзм і звитягу членів цих організацій – залежно від суспільно-політичних пріоритетів авторів. Праця канадського науковця рясніє переліком фактів негативної спадщини українських націоналістів 1940-х років, аргументами на користь того, що ОУН була «типово фашистською організацією», і про це свідчить купа ознак: її принцип «вождізму», її прагнення заборонити решту політичних партій і рухів, її гасло у фашистському дусі (Слава Україні! Героям Слава!), її червоно-чорний прапор, її салютування піднесеною рукою, її ксенофобія й антисемізм, її культ насильства; загони служби безпеки ОУН «систематично винищували» євреїв, «лютували» в Галичині та на Волині й «вимордовували поляків». Автор зізнається, що виявлені ним численні архівні документи, свідчення вцілілих євреїв, матеріали повоєнних судових процесів, світлини й матеріали кінохроніки про участь ОУН-УПА в Голокості «жахливі і приголомшливі». Українська спільнота мусить «визнати ці злочини і скласти покуту... критично відцуратися оунівської спадщини», адже «лицемірно вимагати» світового визнання Голодомору геноцидом і водночас відмовлятися визнавати злочини націоналістів на етнічному ґрунті. Виступи на захист С. Бандери, що іноді лунають у середовищі фахівців з україністики, на думку І. Химки, роблять їх «співучасниками у запереченні Голокосту і воєнних злочинів»¹⁰. Свою позицію І. Химка аргументує тим, що подібних поглядів дотримується багато істориків у Європі, США й Канаді, зокрема М. Царинник, О. Бартов, П. Рудлінг, К. Струве, С. Грачова,

⁹ Зайцев О. Війна мівів... – С. 13.

¹⁰ Кулик В. Неунікний Бандера. – С. 13.

Дж. Бердс, К. Беркгоф та ін. Перелік можна доповнити іменами А. Дюкова, Ф. Гольчевські, Ф. Брудера, Д. Поля, Г. Фіндера, Е. Прусина, І. Ілюшина, Є. Семашко, В. Семашко, Д. Марплза. Останній дослідник зініціював досить представницьку дискусію в наукових колах, опублікувавши в лютому 2010 року статтю в часописі «Edmonton Journal» з критикою Ющенкового указу й закликом до уряду Канади не підтримувати цей крок (попри настійні вимоги Конгресу українців Канади). Спроба професора Альбертського університету (Едмонтон) З. Когута вступити в полеміку з Д. Марплзом і «захистити» Бандеру наштовхнулися на різко негативну реакцію з боку вже згаданого І. Химки.

Постає слушне запитання: чому в Україні такі дискусії фахових істориків не набувають розмаху й помітного суспільного резонансу? Чи відбуваються вони взагалі? Причина, схоже, криється в надмірній «політкоректності» вітчизняних учених, намаганні не зіпсувати репутацію звинуваченнями в «непатріотизмі» чи «українофобії» (в очах «професійних патріотів» від науки і політики) або в «профашистських настроях» (в очах інтелектуалів, що всіляко підкреслюють відданість «європейським цінностям»)¹¹.

Доволі цікавим виглядає підхід В. Кулика, який обстоює потребу «збереження Бандери як символу» паралельно до визнання суперечливих і непривабливих фактів з його біографії та з історії руху, ідеологом і «прапором» якого він був. Автор стверджує: в ситуації наростання російської загрози в Україні відкидати «визнаний символ боротьби проти окупанта» означає послабити український рух; за умов дискредитації й девальвації «гнівного слова» «мало Шевченка та Стуса – потрібні Бандера й Шухевич». Іпостась Бандери як «ворога імперії та національної зради» мусить заступити образ «тоталітарного ворога демократії», що поєднував «ненависть до чужих» з «нетерпимістю до своїх»¹². При цьому український політолог об'єктивно описує головні аспекти тяжкого спадку послідовників Бандери (зазначаючи, що про них, все ж, слід говорити і в наукових працях, і в підручниках), доповнюючи «традиційний перелік» терором проти мельниківців та первісної УПА під проводом Бульби-Боровця, захоплення фашизмом,

¹¹ Потапенко Я. Рецепт постаті... – С. 264-271.

¹² Кулик В. Неунікний Бандера. – С. 13.

недемократичні методи боротьби за домінування в таборах для переміщених осіб у повоєнний період¹³. Осмислюючи суперечливу постать-символ, В. Кулик зазначає, що сучасних націоналістів захоплює не політичний тероризм Бандери, а безпрецедентна партизанська війна УПА, яка нерозривно пов'язана з його іменем.

Український досвід «запізнілого націєтворення» та логіка розгортання етнічної спільноти в модерну націю потверджують слушність тези: культурні спільноти, що вже створили держави, проте мають проблеми з національною самоідентифікацією, в ХХІ столітті, як і в столітті позаминулому, мусять осмислено провадити процес регулярного «переформатування» історичної пам'яті, колективної й індивідуальної ідентичностей. Цілковито погоджуємося з дослідником, який доводить, що нині осердям національного руху стає «культурний міф» і та «історична пам'ять», котру «сконструювали» інтелектуали за формулою «згадувати, забувати і пригадувати знову»¹⁴. Як мудро зауважував Д. Бовуа, правда – це постійний процес становлення, вона не існує сама в собі; сенс науки в тому, щоб перманентно переосмислювати, ставлячи під сумнів, напрацювання авторитетних вчених.

У контексті таких міркувань слід зазначити: постать С. Бандери якнайкраще підходить для цих інтелектуальних практик, покликаних невпинно реактуалізувати історичну пам'ять нації, трансформуючи й «перезавантажуючи» образи, символи, феномени та тлумачення минулого відповідно до викликів часу й стратегічних завдань, що постають перед спільнотою за тих чи інших геополітичних чи соціокультурних метаморфоз. Єдиної «правди» про Бандеру не може існувати, а в добу постмодерну – і поготів¹⁵.

Тож, враховуючи вищевикладене, мусимо змиритися з тією обставиною, що ця видатна особистість ще багаторазово ставатиме предметом політтехнологічних маніпуляцій, «міфологізацій», «деміфологізацій», «глюорифікацій», розвінчувань, сакралізацій, десакралізацій, «демонізацій», профанацій, маргіналізацій тощо. Стаючи об'єктом «дискурсивних битв», постать С. Бандери

¹³ Кулик В. Неунікний Бандера. – С. 13.

¹⁴ Пономарьов В. Феноменологія нації / В. Пономарьов // Критика. – 2008. – № 10-11. – С. 23.

¹⁵ Потапенко Я. Реценція постаті... – С. 264-271.

не втрачатиме семантичного статусу «видатного українця», залишатиметься одним із ключових, сенсоутворюючих і домінантних феноменів «українського виміру» Другої світової війни.

Kateryna HRYTSYK, Lyudmyla BABYUK. Problems of Reception of Stepan Bandera in Modern Ukrainian Social and Cultural Space

The article analyses social, cultural and political aspects of perception and evaluation of Stepan Bandera in modern Ukraine.

Keys words: Stepan Bandera, OUN, UPA, national liberation struggle, nationalism.